

Megemlékezés Gárdonyi Géza halálának 50. évfordulóján

Eger, 1972. október 29.

Gárdonyi halála óta eltelt 50 esztendőben nagyon sok ellentétes kiértékelés látott napvilágot, könyvben és irodalmi folyóiratokban. Mindezek ellenére azt hiszem, hogy még mindig nem tettük munkásságát az őt megillető helyre. Titkos írásainak teljes megfejtése – jól lehet csak részeket tártak fel a nagy nyilvánosság előtt - ha nem is szokatlan de új megvilágításba helyezi őt.

Nagyon sok titokzatosság és meg nem értés vette körül élete utolsó részében az Egerben élő író. „Az egri remete” jelző illette, ha valahol szoba került. A misztikusságot csak növelte, hogy szobája mennyezetén vágatott ablakot, mintegy elzárkózva a külvilágtól, sírhelyét író asztala alá készítette. Valóban emberkerülő és mogorva volt?

A másik divatos vád az egyházellenesség, az istentagadás, az ateizmus. A tisztánlátás és objektivitás kedvéért jó tudnunk, hogy egy fásult kor és egy tragikus házasság rányomta bélyegét, de ha emberközelbe kerülünk hozzá egészen másképp vélekedünk róla: egy mélyen gondolkodó alázatos és bölcs ember értékeit vesszük benne észre. A másik pedig az, hogy nem volt napi áldozó, de nem volt hosszú ideig istentagadó sem.

Élete:

Legjobb életrajzot róla fia, József írta.

1863-ban született Agárdon. Apja Ziegler Sándor a 48-as szabadságharc fegyvergyárosa. Világos után, mint géplakatos állandó költözködésben járja az országot. A gyermek és ifjú Gárdonyi szűkölködésben, szegénységben nevelkedik. A család anyagi helyzete miatt egyetemre nem telik és ezért az egri tanítóképzőbe iratkozik be, ahol Samassa érsek többször is anyagi segítségben

részesíti a kiváló diákot. Annak hátrányait, hogy komolyabb iskolába nem iratkozhatott be, Sík Sándor így foglalja össze: „A hetvenes évek tanítóképzése nem volt alkalmas arra, hogy mélyebb átfogóbb műveltséget adjon, és ennek következtében nem teremthette meg a későbbi egészséges önképzés alapját. Mindvégig üldözte autodidakta végzete, aki az elmének kellő iskolázottsága híján, nem egyszer új igazságként üdvözöl banális laposságokat. Megmámorosodik hatásos köntösben fellépő semmiségeken. Mennyi lelki küzdelemnek, mennyi lapos tudákosságnak lett az a forrása.”

A tanítóképző elvégzése után szemlélődő hajlama indította, hogy felvételét kérje a ferencesek rendjébe. Mivel nem találták alkalmasnak kérését elutasították. Ezután dunántúli tanítóskodás kezdődik meglehetősen gyenge fizetéssel, melynek egyik következménye azt lett, hogy selejtesebb irodalmi műveket jelentetett meg /Göre Gábor, Igazság, Lámpás/. Amiket később megbánt és visszavont. Meggondolatlanul megnősül, ez később számára tragikus következményekkel jár, végül már az öngyilkosság vagy válás dilemmája előtt áll. A világi fórum előtt elválik, majd Egerbe költözik, ahol végre csendet és nyugalmat talál. Az itt eltöltött 25 év alatt nyilvánosság előtt szinte nem is mutatkozik, egyszer jelenik meg a Tárkányi Béla ünnepségen. Csak regényeihez szükséges források megszerzése céljából mozdul ki házából, de ezekért még külföldre is elmegy. Utolsó kívánságát, a város nagylelkűen túlteljesítette; a Líceumban ravatalozzák fel, sírját a Bebek bástyán az egri érsek szenteli fel.

Mint ember

Kemény, önmehtagadó. Már ifjúkorában Franklin életszabályait követi: mértékletesség, hallgatagság, rend, határozottság, megelégedés, szorgalom, őszinteség, igazságosság, jámborság, tisztaság, szemérmesség. Életelveit őszintén törekszik megvalósítani. Jó ember és elsősorban jó édesapa volt. Gyermekéhez meleghangú verseket írt, fiainak azt is megengedte, hogy nagy szükség esetén

félteve őrzött és rejtett jegyzeteit kiadják. De jó barát is volt. Tordai Ányos ciszter tanár személyes ismerőse, jó barátja volt, írja róla, hogy a sok ínség és gyötrődés után is alapjában vidám és meleg szívű ember maradt. Az igaz, hogy ritkán nevetett, de ha társaságba került s bemelegedett a hangulatba, rendszeren ő vitte a szót. /a társaságot itt a lakásán összejött barátok jelentik/.

Magyarságára mindig büszke, már apja is megmagyarosította volna nevét, de a Világos után kialakult helyzet miatt mindig elodázta. Gárdonyi politikai cikkeket soha nem írt, nemcsak azért mert nem értett hozzá, hanem, mert bizonyosan elcsúszott volna a végletes negyvennyolcas szólamokba. Jellemző, hogy házőrző ebét is Hentzinek nevezte el.

Az író:

1881-ben naplójába írja: „Istenem beh szeretnék irodalmi pályára lépni.” Első írásai a Füllentő című egri újságban jelennek meg. Fiatalkori műveit Sík Sándor így jellemzi: „Az a lelkeség, amely ezeket a műveket létrehozta, nem emeli ki korának legátlagosabb szellemei közül. Egy újabb kor szellemének elmélyedésének eredetiségének, elközelgését még sejteni sem lehet ebben a fiatal Gárdonyiban”. Igazán értékes művei az egri visszavonultságában keletkeztek.

Micsoda ihletből keletkezett egy-egy munkája? Első nagy regénye az Egri csillagok kisfiának Gergő diák utáni érdeklődéséből fakadt. Válaszolni akart a kérdező gyerekeknek és így született meg nagy regénye. Egy másik alkalommal a Margit legendából idézetet olvas: „Tön ezer véniát”. Bosszankodott miért emeli ki ez a legenda ezeket a túlzásokat és miért nem a lelki nemesség és szívbeli jóság vonásait. Elolvassa az egész legendát és íme megszületett az ihlet. A műveinek elkészítésében az utánajárás és az alaposság jellemezte, még Törökországba is elmegy, hogy töviről-hegyire megismerhesse a regényhez szükséges részleteket. Javítgató gondosság jellemzi a címadásban is. Alig van olyan munkája, amelynek az első címe maradt volna meg: így az Egri csillagok Gergő diák néven indul, majd Holdfogyatkozás, Hol terem a magyar vitéz, Török gyűrű, stb.

Ugyanígy a Láthatatlan embernek és az Isten rabjainak is több címe van. Mindig élő alakokról mintáz. Tudatosan is gyűjtötte a jellemző alakokat, noteszába jegyezte minden ismerősét, látogatóját, s az itt-ott szemébe ötlő érdekes emberi megnyilvánulásokat.

Nagyobb műveiről így vélekedik: „Az Isten rabjai nekem a legszebb regényem, az Egri csillagok a legjobb regényem és a Láthatatlan ember a legkedvesebb regényem”. A kisebb írásai közül az Én falum című kötetet szerette a legjobban.

Ebben a kötetében és a későbbi műveiben érdeklődéssel fordul a magyar paraszt alakja felé. Ez az érdeklődés élete végéig megmarad nála, de későbbi témái közé vegyül a polgári élet, s a múlt is. Parasztábrázolása kétségtelen lépés előre a falu életének irodalmi tükrözésében. Mindig hitelességre törekszik. Paraszti alakjai nem járnak állandóan ünneplőben, hanem gondokkal és szenvedésekkel küszködnek, műveiből azonban hiányzik a háttér, a társadalom élete, mozgása. Csak egyes emberek élnek igazán nála, az ő kis ügyeikről, tragédiájukról és komikus helyzeteiről ír. Ezek mögött azonban nem látjuk tisztán az egész falu életét. Ha ír is az emberek szegénységéről, gondjáról, bajáról, mégis kissé idillikus az összkép. Parasztszereplői csaknem mind egyszerű ártatlan emberek, nem pedig társadalmi típusok.

Nagy regényeiben lemond a kor társadalmának sokoldalú elmélyült rajzáról. A történelemben is az egyes ember sorsa érdekli. /A láthatatlan emberben Zéta; az Isten rabjaiban a Jancsi fráter; az Egri csillagokban Bornemissza Gergely/. De ha a társadalom valóságos összefüggései nem rajzolódnak is ki tisztán műveiből, színekben eleven, részletekben gazdag képet tud festeni a múltból.

Titkos Írások

Gárdonyi évekkor halála előtt maga is említette, hogy naplóját olyan írással vezeti, amelyet rajta kívül senki se tud elolvasni. Második fia Gárdonyi József Az élő Gárdonyi című könyvében sok életrajzi adatot közöl apjáról, - csak annyit tud a titkosírásról, hogy az apja „hun és tibeti ékírásokból” szerkesztette össze, hogy senki sem tudja meg mit tervez. Egyik munkatársa így emlékezik vissza Gárdonyi egyik kijelentésére: „Én rólam nem tudnak meg semmi intimitást. Azért tanultam meg a titkos írást, hogy minden gondolatomat úgy írhattam le, hogy más meg ne tudhassa. Sőt változtatásokat is tettem az írásjeleken”.

Gárdonyi személye körüli hiedelmekben fontos szerepet kapott a titokzatos írással írt hagyaték, amely fiók számára maradt meg halála után. A kutatókat ez a rejtély nagyon izgatta, s ezért többen is próbálkoztak megfejteni azt.

Elsőnek László János jutott legmesszebbre. Az Irodalomtörténet 1955/3. számában tanulmányt tett közzé Gárdonyi Géza titkos írású naplójának megfejtése címen. Szerinte hihetetlenül komplikált titkos írásról van szó. az a megállapítása, hogy Gárdonyi ugyanazt a szót nem írta le ugyanúgy. Miután nem tudta megfejteni, azt a megállapítást tette, hogy Gárdonyi idegbaja elhatalmasodásával egy zavaros álmvilágot keres és állandóan könyörög a szellemeknek, hogy sugalljanak neki remekművet. Ez a nézet széleskörben elterjedt. Gárdonyi titkos írásai iránti érdeklődés újból fellobbant, mihelyt lehetőség mutatkozott az igazi megfejtésre. Az író legidősebb fiának, Gárdonyi Sándornak 1965 végén bekövetkezett halála, illetve az ő ingósága közül előkerült váratlanul gazdag hagyaték megismerése új lendületet adott a Gárdonyi-kutatásnak.

Gárdonyi Sándor évtizedeken keresztül titkolta és óvta a Gárdonyi házban apja hagyatékát és szó szerint betartotta atyja kívánságát, aki így rendelkezett: „Ne engedjétek kicsalni a kíváncsiaktól vagy élelmes üzletemberektől és ne mutassátok meg senkinek, ne is emlegessétek”. Az átvett iratok közül bőségesen került elő titkos írásos feljegyzés, az addig ismert ilyen anyag sokszorososa. Az ötleteket, szövegrészeket tartalmazó cédulák között sok a teljesen rejtjeles

szövegű, de gyakran előfordul folyó írásos cédulán titkos írásos beszúrás. A feljegyzések első átvizsgálása a tartalom valóságos ismerete nélkül is határozottan arra mutatott, hogy alaptalan és cáfolható László János 1955-ben közzétett állítólagos megsejtésének gondolatmenete. Már 1969 áprilisában az Élet és Tudomány című folyóirat hangsúlyozza, hogy Gárdonyi Géza titkos írása nem beteg agy sajnálatra méltó terméke, hanem nagyon is gyakorlati ízű feljegyzések, ötletek, vázlatok, filozófiai következtetések. Ezek után az Egri Múzeum fölhívást adott az önkéntes kutatómunkára. Mindössze 22-en jelentkeztek. Az igazi megfejtő munkát Gilicze Gábor egy akkor 20 év körüli fiatalember a Fülesből értesülve és Gyürk Ottó honvédelezredes végezte. A fenti fiatalember néhány sikertelen egyetemi felvételi próbálkozással maga mögött a kaposvári malomban hordta a zsákot. A nem mindennapi rejtvény megfejtésétől elsősorban jó pihenést és kikapcsolódást várt. Mindkét megfejtő sok levelet váltott a múzeummal, míg végül célhoz ért.

A megfejtés

Gyürk Ottó lyukkártya rendszert és számítógépet segítségül hívva dolgozott. Két évi kutatás után sikerült megfejteni a titkos írásban használt számjegyeket. A munka oroszán részét Gilicze fejtette meg, mert a betűk dekódolását ő végezte. A feljegyzések nyelve, az írás iránya stb. tisztázása után a hangzók törvényeit kezdte vizsgálni, míg végül sok egymás mellé rajzolt jelben a „t” betűt fedezte fel. Számtalan variáció árán eljutott a 2. betű azonosításáig és ezzel megragadhatta a teljes megfejtésre vezető fonal végét. Néhány heti lázas munka-után előtte állt a teljes betűsor, folyékonyan olvasta a titkos írással írott szövegeket és Gyürk Ottóval egyidőben feladhatta a megfejtés eredményét. A két megfejtő egymásról nem tudva, de egyidőben dolgozott.

Az írásmód és a feljegyzések tartalma

Gárdonyi Géza most megfejtett egyéni írásmódja rendkívül gondosan kidolgozott betűírás jellegű titkos írás. Kiderült a kutatás során, hogy az író a rejtjeles írásmódot 1906-tól haláláig használta rendszeresen. Gárdonyi ennek érdekében tucatnyi nyelvet tanulmányozott, ismerte a történelemben előforduló írásmódokat, foglalkozott a rovásírással és a gyorsírást is elsajátította. Ehhez járult az író kiváló rajzkészsége, rejtvények és játékok iránti érdeklődése. Az írásmód a használat 16 éve alatt fejlődött és vált egyszerűbbé más logikusabbá, sűrűn rövidítéseket alkotott. A betűrendszert az író a legegyszerűbb vonalelemekből alakította ki. Pontos egymás alatt vagy egymás mellett meghatározott irányban dűlő ferde vonalak adnak egy-egy betűt. Ezek igen finoman egymás mellé, egymás fölé építhetők. Az írás rendszerint alulról felfelé indul, de néhány emelet után felveszi a jobbról balra érvényesülő alapvető haladási irányt. Előfordul ezután, hogy az írás lefelé folytatódik és irányát gyakran változtatja. Gárdonyi a használat időszakaszában nagyon megkedvelte az általa „ti” betűnek nevezett titkos írást. Utóbb már gyorsabban írt ezekkel a jelekkel, mint folyóírással. Ez a magyarázata, hogy sok jelentéktelen dolgot is feljegyzett. Az átírott szöveg terjedelme előreláthatólag ezer oldal lesz. A tervek szerint 1972-ben az író halálának 50. évfordulóján az Akadémiai Kiadó a teljes megfejtést megjelenteti, amelyből egyenlőre csak néhány gondolatot tudunk.

A Mesterfüzet c. részben írja: „mi az én esztétikám? Szép az, ami egy percre is meleg érzést kelt bennünk, amit ha csak egy percre is szeretünk.” Másutt írja: „Keresem az emberben az angyalt” vagy: „Nem szabad megszólalni semmi tökéletlenséget, még a bűnt se”. „Az emberek csak akkor veszik észre, hogy mennyi szép között élnek, ha az írón megmutatja.” Filozófiai jegyzetekben: „Ne akarj semmi olyasmit, ami nyugtalanít.” „Ha a pénz értékes, a nyugalom a lélek békéje még értékesebb.” „Címek, rangok csak selyemnyakkendők a csontvázon.” A buddhizmus hatása érződik ezeken. „Epénk legkisebb cseppje is keserű.” A

legmarkánsabb gondolat a filozófiai jegyzetekben: „Az én hitem értelmi hit, nem a fantázia.” És itt szeretnék kitérni néhány gondolat erejéig az író hitének megvilágítására.

Ma divatos módon istentagadónak, ateistának mutatják be. Éppen az Isten rabjai c. könyv végén terjedelmes tanulmány igyekszik azt bizonygatni, hogy Gárdonyi teljesen istentagadó volt. Dokumentumnak felhossa a tanulmány Szabolcska Mihálynak írt pesszimista leveleit. Az tény, hogy tragikus kimenetelű házassága után rövid ideig ateista és papgyűlölő lett. Sík Sándor így ír róla: „Fanyar daccal fordul a házasságon keresztül a hazugságon épülő társadalom, a házasságot szentséggé avató és a válást lehetlenné tevő egyház, a boldogtalanságot szentesítő vallás és a szenvedést megengedő Isten ellen.” A református pap jóbarát előtt brutális kíméletlenséggel variálja a múlt század második felének ateista frazeológiáját. Pesszimista, istentagadó lelki beállítottságon a nyugalom és a természet szemlélése segített. Nem egyszer írja: „hogya a természetben találta meg az Istent.” A Mai csodák c. könyvének természetmegfigyelése bizonyítja ezt. Ebben a műben elvszerű tudatossággal, szenvedélyes valóságkereséssel veti magát a természet világának tanulmányozására. Többek között ilyeneket ír: „Egy közönséges tyúktojás többet mond nekem Istenről, mint Aquinói Tamás.” Ide csatolhatnánk a Büchner Lajos filozófiai könyvéhez írt széljegyzeteket is.

Büchner írja: „Művelt, vagy természettudományok vívmányait akár csak felületesen ismerő ember ma már nem hihet a csodák és a kinyilatkoztatások lehetőségében.” Gárdonyi válasza: „A fűszál is csoda és kinyilatkoztatás annak, aki nem vak.” B.: „Az anyag halhatatlansága ma már tudományosan megállapított és többé kétségbe nem vonható tény.” G.: „Még az elemeket sem ismerjük. Hátha az Istennek van olyan eszköze, amely megsemmisít.” B.: „Isten bölcsen és tökéletesen rendezett be mindent. E szerint Istennek a világ teremtése után vissza kellett tértie a tétlenség és nyugalom ugyanez állapotába, melyben már volt a

teremtés előtt.” G.: „Ha az anyagról azt mondja Büchner, hogy nem tétlen, miért szörnyed el a lélek tevékenységétől.”

Mindezek a példák jól mutatják, hogy hite nem az érzelmekre, a fantáziára, hanem az értelemre épült. Mindezek ellenére a katolicizmus dogmatikája nem elégítette ki teljesen. A katolicizmus neki elsősorban a lelkében élő Krisztus volt. Foglalkozik a buddhizmussal is. Megtanulja a tibeti nyelvet, hogy Buddha könyvét olvassa. Sajnos teológiai műveltsége elmaradt attól a szinttől, hogy a felvetett nehéz kérdéseit megoldhatta volna. Lelkében lassanként kialakult a katolikus és buddhista elemekből, szenvedésből és elmélkedésből, megfigyelésből és önvizsgálatból egy sajátos világnézet.

Az általa megfogalmazott sírfelirata: „Csak a teste” szépen mutatja, hogy nem a horáciuszi gondolat: Exegi monumentum aere perennius hitét vallja és mintegy az irodalomban való tovább élését reméli, hanem hiszi a lélek tovább élését.

Készítette: Bábel Balázs

Forrásművek:

Gárdonyi Géza művei

Magyar Kultúra. 1935. Tordai Ányos: Amit nem tudunk Gárdonyiról

Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka

Irodalomtörténet 1970/4.

Egri Egyházmegyei Közlöny. 1925. Április 15.